

Vrij van ouders, kerk én staat?

Over de meerduidigheid van het begrip 'onderwijsvrijheid'

*J.M. Praamsma
Utrecht 2006*

Scheiding tussen kerk en staat

Het denken over onderwijsvrijheid in Nederland vindt haar oorsprong in de discussie over het christelijk onderwijs in de 19e eeuw. Die discussie begint met de maatschappelijke hervormingen in de tijd van de Franse overheersing (1795 – 1806), waarbij de Nederlandse samenleving diepgaand werd beïnvloed door de ideeën van de Franse Revolutie. Daarbij werd een scherpe scheiding gemaakt tussen kerk en staat waardoor ook een einde komt aan de vanzelfsprekende band tussen de het onderwijs – dat door de overheid wordt verzorgd – en de Hervormde Kerk. Het staatsonderwijs moet voortaan ruimte bieden aan alle burgers van welke levensbeschouwing dan ook. Maar dat levert in het godsdienstig sterk verdeelde Nederland wel een probleem op. Het is de onderwijswet van 1806 die daar een oplossing voor moet bieden.

De gedachte achter die wet van 1806 is dat onderwijs openbaar moet zijn. Maar die openbare school krijgt dan wel een algemeen christelijke grondslag. Kinderen worden er opgevoed tot 'algemene christelijke en maatschappelijke deugden'.

"Alle schoolonderwijs zal zodanig moeten worden ingericht dat onder het aanleren van gepaste en nuttige kundigheden, de verstandelijke vermogens der kinderen ontwikkeld, en zij zelve opgeleid worden tot alle Maatschappelijke en Christelijke deugden" (art.22).

Daarnaast mogen de verschillende kerken hun eigen invulling geven aan het godsdienstonderwijs aan de kinderen van hun eigen kerkelijke richting. Dit onderwijs wordt dan gegeven door een vertegenwoordiger van de kerk. Zo blijven de verantwoordelijkheden van staatschool en kerk keurig gescheiden.

"Terwijl vastgesteld wordt het nemen van maatregelen, om de schoolkinderen van het onderwijs in het leerstellige van het kerkgenootschap, waartoe zij behoren, geenszins verstoken te doen blijven, zal het geven van dit onderwijs niet geschieden door den schoolmeester' (art. 23).

Toch is die algemene christelijke openbare school veel rechtzinnig protestanten een doorn in het oog. Het algemeen christelijk karakter is hen veel te oppervlakkig om een goede christelijke opvoeding te waarborgen. Die 'algemene christelijke en maatschappelijke deugden' worden in praktijk de deugdzaamheid van de brave Hendrik en de brave Maria. Die 'brave-Hendrik moraal' staat volgens velen wel heel ver weg van het geloofsgoed van de reformatie waarin het draait om *geloof*, niet om *goede werken*.

Sommigen kiezen er voor zelf scholen te stichten. Die ruimte is open gelaten in de wet van 1806. Deze 'bijzondere scholen' krijgen vrijheid om zelf de inhoud van het onderwijs te bepalen, maar daar staat tegenover dat ze ook zelf voor de bekostiging moeten zorgen. Voor anderen is de vervlakking van het christelijk openbaar onderwijs reden om zich politiek sterk te maken voor de herkerstening van de openbare christelijke school. Eén van hen is Guillaume Groen van Prinsterer die deel uitmaakt van een protestants-christelijke opwekkingsbeweging in het midden van de negentiende eeuw (*het Réveil*).

De christelijke staatsschool van Groen van Prinsterer

Groen van Prinsterer noemt zich graag "anti-revolutionair" omdat hij zich verzet tegen het gedachtegoed van de Franse Revolutie. Met name keert hij zich tegen de gedachte dat het gezag van de overheid gebaseerd is op de wil van het volk. Voor Groen van Prinsterer is dat een onacceptabele gedachte. Een democratisch genomen besluit is nog niet direct een rechtvaardig besluit. Voor hem is de overheid "stadhouder Gods" en berust het recht in de wet van God. De overheid moet zich in haar handelen niet in de eerste plaats laten leiden door de wil van het volk, maar door de Wetgever aan wie zij haar gezag ontleent. Groen van Prinsterer gelooft daarom in de mogelijkheid van een christelijke staat met - in het verlengde daarvan - een christelijke staatsschool.

Maar voor een christelijke staatsschool is het christelijke Nederland op godsdienstig gebied te verdeeld. Daarom stelt Groen van Prinsterer voor de staatsschool op te splitsen in drie richtingen: een hervormde, een roomse en - waar nodig - een joodse. Zo kunnen de verschillende godsdienstige richtingen binnen de christelijke staatsschool een plaats vinden. Het christelijk onderwijs hoeft zich

bovendien niet langer tot een oppervlakkige algemene deugdzaamheid te beperken omdat het niet meer nodig is dat één staatsschool voor alle richtingen aanvaardbaar is. Het grote voordeel is dat men zich in het onderwijs veel nadrukkelijker godsdienstig kan profileren.

Maar Groen van Prinsterer heeft een fundamentele reden om te pleiten voor zijn gedeelde staatsschool. De Franse Revolutie maakt met haar leus van "vrijheid, gelijkheid en broederschap" iedereen tot vrije burger: vrij om mee te beslissen in alle aangelegenheden. Maar tegelijkertijd heeft dezelfde revolutie daarmee alles onder de zeggenschap van de staat gebracht – daar worden immers de democratische besluiten genomen. De nieuwe democratische vrijheden beperken de eigen rechten en vrijheden van burgers en maatschappelijke verbanden, waaronder de kerken en de scholen. Groen van Prinsterer ziet zo het gevaar van staatsabsolutisme ontstaan.

Volgens Groen van Prinsterer is niet alleen het gezag van de overheid, maar ook het gezag van andere maatschappelijke verbanden, zoals de kerk, het gezin, de school of de onderneming gegrond in een goddelijk recht. Volgens hem kan daarom de staat slechts soeverein zijn op haar eigen gebied en dient zij het eigen recht van de burgers en de verschillende maatschappelijke verbanden (school, kerk, gezin, bedrijf) te eerbiedigen. De overheid mag zich dus ook niet met de (godsdienstige) inhoud van het onderwijs bemoeien. Dat uitgangspunt vormt voor Groen van Prinsterer de onderbouwing van het recht op onderwijsvrijheid binnen de christelijke staatsschool.

Een liberaal vestigt de vrijheid van onderwijs

Intussen krijgt in de jaren '40 van de 19^e eeuw de liberaal Thorbecke de taak een nieuwe grondwet te formuleren. Vanuit zijn liberale opvatting – die de keuzevrijheid van de individuele burger centraal stelt – is ook Thorbecke van mening dat er vrijheid van onderwijs moet zijn. Elke burger moet de gelegenheid hebben zijn eigen school te stichten. Daarom legt hij in zijn grondwet van 1848 vast dat het geven van onderwijs vrij moet zijn. Thorbecke omschrijft het in 1848 zo:

"Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezigt der overheid, en bovendien, voor zoover het middelbaar en lager onderwijs betreft, behoudens het onderzoek naar de bekwaamheid en zedelijkheid des onderwijzers; het een en ander door de wet te regelen" (art. 194).

De voorstanders van het openbaar staatsonderwijs dringen er op aan daaraan toe te voegen dat de overheid er wel voor moet zorgen dat overal voldoende openbaar onderwijs gegeven wordt en dat het onderwijs een verantwoordelijkheid van de regering blijft. Daarbij zou ook voor de godsdienstige verdeeldheid aandacht moeten zijn. Thorbecke voegde daarom aan het grondwetsartikel nog toe:

"Het openbaar onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regering. De inrichting van het openbaar onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, door de wet geregeld" (art. 194).

Van Bruggen: Afscheid van de christelijke staatsschool

Met dat laatste, het bij wet verder regelen van de inhoud van het openbaar onderwijs, zo dat ieders godsdienstige begrippen daarin geëerbiedigd worden, wordt minister van onderwijs J.J.L. van Bruggen belast. Van Bruggen is bevriend met van Groen van Prinsterer en voorstander van christelijk onderwijs. Voor zijn ministerschap had hij al het initiatief genomen voor de oprichting van verschillende bijzondere christelijke scholen.

Van Bruggen komt echter bij het ontwerpen van een nieuwe schoolwet in aanvaring met zijn vriend Groen van Prinsterer. De laatste ziet de school het liefst ingericht als openbare staatsschool volgens zijn model van verschillende richtingen. Maar Van Bruggen vindt dat het idee van een christelijke staat door de geschiedenis achterhaald is. Kerk en staat kennen volgens Van Bruggen elk hun eigen sfeer, de eerste getypeerd door het geloof, de tweede door de wet. Geloof laat zich niet door wet en sanctie - de instrumenten van de overheid - afdwingen. Kortom, christelijk onderwijs ligt volgens Van Bruggen niet op de weg van de overheid en hoort daarmee niet thuis in een staatsschool. Bovendien vindt hij dat je het christelijk onderwijs niet aan de overheid kan overlaten. De praktijk wijst immers uit dat dat alleen maar vrijzinnigheid en vervlakking oplevert.

Van Bruggen komt op grond van deze overwegingen in 1857 met een schoolwet die uitgaat van een openbare staatsschool die op religieus terrein neutraal is. De staat kan en mag volgens Van Bruggen aan de staatsschool geen levensovertuiging opleggen. Wel maakt Van Bruggen opnieuw ruimte voor godsdienstonderwijs dat verzorgd zou moeten worden door de kerken en waarvoor de lokalen van de staatsscholen ter beschikking staan. Daarnaast blijft de mogelijkheid bestaan van bijzonder onderwijs, zoals dat door Thorbecke in de grondwet werd vastgelegd. Maar het openbaar onderwijs blijft de regel.

Artikel 23 van zijn schoolwet uit 1857 luidt:

"Het schoolonderwijs wordt, onder het aanleren van gepaste en nuttige kundigheden, dienstbaar gemaakt aan de ontwikkeling van de verstandelijke vermogens der kinderen en aan hunne opleiding tot alle Christelijke en maatschappelijke deugden. De onderwijzer onthoudt zich van iets te leren, te doen of toe te laten, wat strijdig is met den eerbied, verschuldigd aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden. Het geven van onderwijs in de godsdienst wordt overgelaten aan de kerkgenootschappen. Hiervoor kunnen de schoollocalen buiten de schooluren ten behoeve van de leerlingen, die er ter school gaan, beschikbaar worden gesteld" (art. 23).

Van Brugghen handhaaft dus de door Groen van Prinsterer zo fel bestreden formulering over opvoeding 'tot algemene christelijke en maatschappelijke deugden'. Hij hoopt dat de zo iets van de positieve uitwerking van het christelijke geloof in de Nederlandse cultuur behouden kan worden, zodat in het staatsonderwijs toch iets afstraalt van het licht van het evangelie.

Abraham Kuiper: Soevereiniteit in eigen kring

Pas onder leiding van Abraham Kuiper (1837-1920) wint de gedachte terrein dat het bijzonder onderwijs regel en het openbaar onderwijs uitzondering moet zijn. Kuiper wijkt daarmee fundamenteel af van de opvattingen van zijn voorganger Groen van Prinsterer die altijd de staatschool heeft voorgestaan. Kuiper maakt opnieuw een duidelijk onderscheid tussen kerk en staat, een gedachte die ook bij Van Brugghen al aanwezig is.

Kuiper ziet de samenleving als een geheel van maatschappelijke kringen – gezin, school, overheid, kerk, wetenschap, economie, media, enzovoorts. Elk van die kringen kent een eigen aard, een eigen sfeer, en daarmee een eigen verantwoordelijkheid: het gezin zorgt voor de opvoeding, de overheid voor het bewaren van het recht, de media voor informatievoorziening. Daarin ligt bijvoorbeeld ook het onderscheid tussen kerk en staat. De kerk is een geloofsgemeenschap, de staat een rechtsgemeenschap. Die moeten - net als alle andere kringen - elkaars eigen sfeer respecteren. De overheid mag dus ook alleen in andere kringen ingrijpen als er (in juridische zin) onrecht geschied. Ze is bijvoorbeeld niet bevoegd bepaalde godsdiensten te bestrijden. Het 'kwaad' dat daar geschied draagt immers een geloofskarakter, geen rechtskarakter.

Zo moeten ook andere maatschappelijke kringen als gezin, economie, wetenschap, enzovoorts elkaar respecteren. De verschillende kringen zijn ‘soeverein in eigen kring’. Dat beginsel beschouwt Kuyper als het fundamentele structuurbeginsel van de samenleving. Bekendste voorbeeld van de idee van ‘soevereiniteit in eigen kring’ is de oprichting van de Vrije Universiteit: Vrij van kerk en staat. Kerk en staat vormen zo kringen die niet boven, maar naast de andere kringen staan.

Het is de taak van de staat er op toe te zien dat de maatschappelijke kringen de ruimte krijgen hun eigen verantwoordelijkheden waar te maken. Ook het onderwijs is op die manier ‘soeverein in eigen kring’. De overheid mag volgens Kuyper dan ook geen uitspraken doen over de invulling van het onderwijs, daarmee treedt ze buiten haar bevoegdheid. Binnen die context past dan ook geen staatsschool, wel bijzonder onderwijs dat door de overheid wordt bekostigd. Zo kan de overheid haar grondwettelijk vastgelegde ‘aanhoudende zorg’ voor het onderwijs waar maken, zonder zich met de inhoud van het onderwijs te hoeven bemoeien.

De opvattingen over de structuur van de samenleving zoals die leefden bij Groen van Prinsterer en Kuyper werden systematisch uitgewerkt doordacht door de VU-filosoof Herman Dooyeweerd (1894-1977), die het een plaats gaf in zijn christelijke filosofie die bekend staat als de ‘wijsbegeerte der wetsidee’.

Dooyeweerd: De leer van de aspecten

Dooyeweerd begint zijn filosofie met de stelling dat *alle* verschijnselen naar hun eigen aard begrepen moeten worden. Planten en dieren zijn alleen te begrijpen vanuit de wetten van de levende natuur. De economie is alleen te begrijpen van de economische wetten. De dode natuur laat zich alleen begrijpen vanuit natuurkundige en scheikundige wetten. Zo is ook het sociale leven alleen te begrijpen uit de wetten van het sociale leven. Dooyeweerd zet zich daarbij af tegen opvattingen die alle verschijnselen tot één aspect wil terugbrengen, bijvoorbeeld tot het biotische (zoals bij Darwin) of tot het economische (zoals bij Marx).

Dooyeweerd legt zijn theorie zelf uit aan de hand van een eenvoudig voorbeeld: de aanschaf van een doos sigaren in een sigarenwinkel. Hij laat zien dat die transactie een economisch aspect heeft, maar ook een sociaal aspect, een juridisch aspect, een getalsaspect, een ruimtelijk aspect, enzovoorts. Zo komt hij tot een vijftiental aspecten die aan *elk* verschijnsel te onderkennen vallen. Toch is er steeds één aspect dat centraal staat. In het geval van het voorbeeld is dat het economische aspect. Dat aspect kenmerkt het karakter van de transactie en maakt

duidelijk dat het geen sociale aangelegenheid is (zoals bijvoorbeeld bij het geven van een geschenk) of een juridische (zoals bij het opeisen van een schuld). Het economische aspect is in dit geval het kwalificerende aspect van de gebeurtenis.

De aspecten die Dooyeweerd zo onderscheidt zijn volgens hem niet tot elkaar te herleiden. Het economische is wezenlijk anders dan het biotische, het sociale of het juridische. Elk van die aspecten wordt gekenmerkt door eigen wetten. Dooyeweerd spreekt van de economische, de sociale, de juridische wetskring. Door de onderlinge onherleidbaarheid van de verschillende aspecten kan men dan spreken van ‘soevereiniteit in eigen (wets)kring’.

Wetskringen

De wetten van de kwalificerende wetskring zijn bepalend voor de aard van het verschijnsel. Een boom wordt gekwalificeerd door het biotische aspect en de wetten van de biologie, wetten van leven en groei, zijn bepalend voor zijn aard. Een boom onderscheidt zich daarmee aan de ene kant wezenlijk van de steen, die niet door het biotische maar door het fysische wordt gekwalificeerd, en aan de andere kant even wezenlijk van de hond die gekwalificeerd wordt door de psychische wetskring.

De verschijnselen die Dooyeweerd zo onderscheidt (stenen, bomen, honden, maar ook: winkels, kerken, scholen) kennen op grond van hun kwalificerende functie een soevereiniteit in eigen kring: ze zijn wezenlijk anders dan andere verschijnselen en worden bepaald door een andere wetmatigheid. Dit geldt in de eerste plaats in de natuur, maar het geldt ook voor sociale verbanden. De staat is een staat en geen gezin. De staat wordt gekwalificeerd door de juridische wetskring, het gezin door de morele wetskring. Daarmee zijn zij onherleidbaar tot elkaar én dienen zij om die reden elkaars ‘soevereiniteit in eigen (wets)kring’ te eerbiedigen.

Behalve dat sociale verbanden gekwalificeerd worden door een bepaalde wetskring, zijn ze ook gefundeerd in een bepaalde, andere wetskring. Die fundering maakt duidelijk wat de oorsprong is van het verband, waarom het verband eigenlijk bestaat. Een gezin bijvoorbeeld is gekwalificeerd in de morele wetskring: Het is volgens Dooyeweerd de band der liefde die het gezinsleven dient te beheersen. Maar het gezin is volgens hem gefundeerd in het biotische aspect. De grondslag van het gezin vormt de bloedverwantschap tussen de gezinsleden. Zo is de staat gekwalificeerd in het juridische aspect – de staat is een rechtsgemeenschap – maar zij is gefundeerd in het historische aspect. De eenheid

van de staat vindt immers haar grondslag in de geschiedenis. Zo is de kerk gekwalificeerd door het geloofsaspect: de kerk is een geloofsgemeenschap. Maar ook het kerkelijk instituut vindt volgens Dooyeweerd haar fundering in de geschiedenis.

Sociale verbanden

De genoemde verbanden van gezin (en huwelijk), staat en kerk noemt Dooyeweerd 'institutaire verbanden'. Daarmee wil hij duidelijk maken dat ze niet te danken zijn aan menselijk initiatief maar door God zelf zijn ingesteld. Ze zijn dan ook niet uit de samenleving weg te denken. Daarnaast is er een groot aantal 'niet-institutaire sociale verbanden', die zijn ontstaan doordat mensen zich vanuit bepaalde doelstellingen organiseren. Zo is er de sportvereniging, de zangvereniging, de vrouwenbond, maar ook de winkel of de universiteit. Onder die niet-institutaire verbanden is ook de school. Al deze verbanden zijn gefundeerd in het historisch aspect. Hun bestaan is alleen vanuit de ontwikkeling van de samenleving te begrijpen. De wijze waarop zij gekwalificeerd worden hangt samen met de doelstelling waarvoor ze in het leven werden geroepen.

Maar Dooyeweerd wijst er gelijk op dat de doelstelling niet samenvalt met het kwalificerend aspect. Wanneer bijvoorbeeld een aantal mensen een zangvereniging opricht met als doel een bijdrage te leveren aan de naderende viering van het zoveel jarig bestaan van de gemeente, dan is die vereniging als zangvereniging gekwalificeerd in het esthetisch aspect. De innerlijke aard van de vereniging is dan esthetisch van karakter. Dat neemt niet weg dat de doelstelling van de vereniging verder kan reiken, buiten het domein van de esthetische wetskring.

Nog duidelijker wordt het verschil tussen doelstelling en de eigen aard van het sociaal verband in het voorbeeld van een criminele organisatie. Afgezien van de criminele doelstelling zou de organisatie gewoon beschouwd kunnen worden als een economisch gekwalificeerd verband. Op zich kan de organisatie gewoon functioneren als elke economische organisatie, waarin gestreefd wordt naar doelmatigheid en waarin er sprake is van een structuur van leidinggevend en ondergeschikten enzovoorts. De organisatie kan geheel voldoen aan de normen voor de economische wetskring en alleen op het punt van de doelstelling een criminele organisatie blijken te zijn.

Structuur en richting

Dooyeweerd noemt dit het verschil tussen *structuur* en *richting*. De structuur duidt op het kwalificerend aspect van het verband, de richting op de specifieke doelstelling die de oprichters met het verband voor ogen hebben. Zo kunnen ook op andere terreinen op zichzelf goede structuren van bijvoorbeeld seksualiteit, kunst, handel, in bedenkelijke richtingen worden benut.

Doelstelling en kwalificerende wetskring hangen dus wel met elkaar samen, maar mogen niet met elkaar vereenzelvigd worden. ‘Soevereiniteit in eigen kring’ heeft voor Dooyeweerd altijd betrekking op de soevereiniteit van de kwalificerende wetskring, niet op de soevereiniteit van degenen die de het sociaal verband met een bepaalde bedoeling in het leven hebben geroepen. Het begrip slaat op de *structuur*, niet op de *richting*.

Binnen het denken van Dooyeweerd duidt ‘soevereiniteit in eigen kring’ dus op het feit dat maatschappelijke verbanden kwalitatief van elkaar verschillen en niet tot elkaar herleidbaar zijn, doordat ze gekwalificeerd worden door verschillende wetskringen. In dat opzicht dienen ze elkaars ‘soevereiniteit in eigen kring’ te eerbiedigen.

De christelijke organisatie, de christelijke school

Tegen deze achtergrond beschrijft Dooyeweerd de mogelijkheid van christelijke organisaties en - in het verlengde daarvan - de mogelijkheid van een christelijke school.

Volgens Dooyeweerd is er een grote verscheidenheid aan maatschappelijke verbanden die alle gekwalificeerd zijn naar hun eigen aard. Onder die verbanden is er maar één die gekwalificeerd wordt door het geloof en dat is de kerk. De kerk is er op uit door prediking van het Woord het hart van mensen aan te spreken en te bekeren tot God. De kerk is een geloofsgemeenschap. Andere verbanden zijn dat niet, ook niet als die verbanden gevormd worden door uitsluitend christenen. Ook dan blijft het verband gekwalificeerd naar zijn eigen aard: een bedrijf naar zijn economische functie, een gezelligheidsvereniging naar zijn sociale functie, enzovoorts.

Hoe kan men dan toch nog spreken van christelijke organisaties? De vraag is volgens Dooyeweerd of men zich binnen een organisatie al dan niet laten leiden door het Woord van God. Daarin kenmerkt zich de christelijke organisatie. Het is

een zaak van *richting*, niet van *structuur*. De politieke partij bijvoorbeeld hoeft geen christelijke partij te zijn om de interne structuurprincipes van de politieke partij te eerbiedigen. Men spreekt pas van een christelijke partij wanneer de partij zich in haar *politieke* handelen laat leiden door het Woord van God. Met nadruk wordt er hier gesproken van het politieke handelen omdat een christelijke politieke partij geen geloofsgemeenschap is. Zou de politieke partij zich uitspreken voor een bepaalde kerk of een bepaalde belijdenis, of zou zij proberen mensen te bekeren, dan zou zij treden op het terrein van de Kerk en daarmee komen buiten het terrein waarop zij als politieke partij gezag heeft.

Mutatis mutandis zou dus hetzelfde moeten gelden voor de school. De school is bepaald door een zeker structuurprincipe. De wet die in dat opzicht geldt voor de school, geldt voor elke school. De christelijke school is een school die in de uitvoering van haar taak zich expliciet wil richten naar het Woord van God. Geen zaak dus van *structuur*, maar een zaak van *richting*.

Dooyeweerd en Kuyper

Dooyeweerd geeft aan de idee van ‘soevereiniteit in eigen kring’ net een andere uitleg dan Kuyper. Voor Kuyper had ‘soevereiniteit in eigen kring’ vooral betrekking op de soevereiniteit van groepen mensen, die op grond van dit principe de ruimte kregen om hun eigen gang te gaan. Met de ‘eigen kring’ bedoelde hij vooral de eigen gereformeerde, katholieke, liberale of socialistische kring. Binnen de context van de verzuiling werd soevereiniteit in eigen kring al snel tot soevereiniteit in eigen zuil. De soevereiniteit hing samen met de aangehangen ‘*richting*’.

Bij Dooyeweerd daarentegen slaat ‘soevereiniteit in eigen kring’ niet op de *richting* maar op de *structuur* van het maatschappelijk verband. ‘Soevereiniteit’ slaat daarbij niet de vrijheid de eigen gang te gaan, maar op de gebondenheid aan de kwalificerende wetskring. De verbanden zijn slechts vrij van de aanspraken van anders gekwalificeerde verbanden. Kortom: maatschappelijke verbanden kunnen alleen aanspraak maken op ‘soevereiniteit’ op grond van hun structuur (gezin, staat, school of kerk), niet op grond van hun ‘richting’ (christelijk, katholiek, islamitisch, hindoestaans). Zo mag bijvoorbeeld de overheid zich niet mengen in de liederenkeuze van het zangkoor omdat de overheid op het esthetische terrein geen gezag heeft. Het zangkoor heeft dat wel. Maar ook de kerk mag zich niet met de liederenkeus bemoeien, want het zangkoor is geen geloofsverband. Zo mag de kerk zich ook niet bemoeien met de (christelijke) politieke partij en zelfs niet met de (christelijke) school. Voor Dooyeweerd ligt de

scheidslijn niet tussen christelijk en niet-christelijk maar het gaat hem er om dat de overheid geen gezin is en de kerk geen school.

Het begrip ‘soevereiniteit in eigen kring’ heeft een lange doorwerking gehad in de Nederlandse politiek. Het CDA – opvolger van de partij van Abraham Kuyper – noemt het met een meer hedendaags begrip ‘gespreide verantwoordelijkheid’. Daarmee wordt bedoeld dat de overheid verantwoordelijkheden moet overlaten aan sociale verbanden in de samenleving. Daarmee wordt gelijk ook duidelijk dat de interpretatie van Kuyper het gewonnen heeft van die van Dooyeweerd.

Onderwijsvrijheid in de 21^e eeuw

Het maatschappijmodel dat door Kuyper werd ontworpen bood een nieuwe ‘oplossing’ voor de religieuze verdeeldheid in Nederland. Kuyper legde er de basis mee voor het model van ‘verzuiling’ dat lange tijd de Nederlandse samenleving zou typeren en ook het denken over onderwijsvrijheid nog steeds domineert. De oplossing van Kuyper zou de hele twintigste eeuw dienst doen.

Maar in de 21^e eeuw begint het model van onderwijsvrijheid onder de druk van de komst van nieuwe religieuze groepen te kraken. Sinds die tijd lijkt het gedaan met de ‘pacificatie’ en wordt de vrijheid van onderwijs voortdurend ter discussie gesteld. Meer dan ooit blijkt daarbij de meerduidigheid van het begrip.

Voor sommigen is ligt onderwijsvrijheid in het verlengde van de vrijheid van godsdienst. Op basis daarvan wordt gepleit voor een nieuwe verzuiling binnen het onderwijs gekoppeld het ontwikkelen van een eigen islamitische zuil. Deze opvatting volgt vooral het model van Kuyper.

Voor anderen is onderwijsvrijheid vooral een liberale of burgerlijke vrijheid - in de geest van Thorbecke. Onder het motto ‘de school aan de ouders’ gaat het niet zozeer om godsdienstvrijheid, maar om de zeggenschap van de ouders over het onderwijs aan hun kinderen. Met name in de discussie over ‘witte’ en ‘zwarte’ scholen speelt dit standpunt een belangrijke rol.

Weer anderen halen de idee van ‘christelijke en maatschappelijke deugden’ weer van stal om te benadrukken dat in het onderwijs de ‘waarden uit christendom en humanisme’ moeten worden doorgegeven, om zich zo af te zetten tegen de wereld van de Islam. Eigenlijk bepleiten zij de ‘christelijk-humanistische openbare school’ uit de negentiende eeuw.

Het merkwaardige is dat iedereen zich schijnt te bemoeien met het onderwijs en bijna niemand nog pleit voor een school, ‘vrij van kerk en staat’. Slechts een enkeling noemt nog de vrijheid van onderwijs als bescherming van de eigen aard van de school als vormingsinstituut: een onderwijskundige vrijheid die de school beschermt (!) tegen de invloed van kerk, overheid én ouders. Juist die opvatting zou een alternatief kunnen bieden voor de tegenstelling tussen meer liberale en meer confessionele denkers binnen het debat.

Nederland is altijd een land geweest van culturele diversiteit. Steeds is in Nederland de noodzaak geweest te komen tot een formule waarbij mensen van verschillende geloofsovertuiging toch in goede harmonie met elkaar kunnen samenleven. Omdat het onderwijs daarbij zowel een traditie-beschermende als een sociaal-integrerende rol moet vervullen, speelt het begrip ‘vrijheid van onderwijs’ – in al zijn meerduidigheid – daarbij een centrale rol. Hoe uiteindelijk voor de 21^e eeuw die formule van pacificatie er uit zal gaan zien, zal de toekomst moeten leren.

Literatuur

- H. Dooyeweerd, *De wijsbegeerte der wetsidee (drie delen)*, Amsterdam 1935-1936.
- S. Griffioen en R. van Woudenberg, *Theorie van sociale gemeenschappen*, in: R. van Woudenberg, *Kennis en werkelijkheid, Tweede inleiding tot een christelijke filosofie*, Amsterdam 1996.
- L. Kalsbeek, *De wijsbegeerte der wetsidee, Proeve van een christelijke filosofie*, Amsterdam 1970.
- L. Kalsbeek, *Theologische en wijsgerige achtergronden van de verhouding van kerk, staat en school in Nederland*, Kampen 1976.
- J.W. Kirpestein, *Groen van Prinsterer als belijder van Kerk en Staat in de negentiende eeuw*, Leiden 1993.
- S. Miedema, & D. de Ruijter, *Onderwijsvrijheid: een groot pedagogisch goed*, in: *Pedagogisch Tijdschrift* (themanummer: *Onderwijsvrijheid: voor en tegen*), jg. 24, p. 17-34, Leuven 1999.
- P.A. van der Ploeg, 'Om de democratie', in: W.A.J. Meijer, P.A. van der Ploeg en D. Thoomes, *Pedagogiek als tijdrede*, Baarn.
- J.M. Praamsma, *Secularisatie opnieuw bezien, De veranderende plaats van het christendom in de samenleving*, in: *Beweging*, jg. 64, nr. 3, p. 4-7, Amsterdam 2000.
- M. Rietveld-van Wingerden, J. Sturm en S. Miedema, *Vrijheid van onderwijs en sociale cohesie in historisch perspectief*, in: *Pedagogiek*, jg. 23, Assen 2003.
- M.E. Verburg (ed.), H. Dooyeweerd, *Grenzen van het theoretisch denken*, Baarn 1986.
- Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Publieke gerechtigheid, Een christen-democratische visie op de rol van de overheid in de samenleving*, Houten 1990.
- R. van Woudenberg, *Gelovend denken, Inleiding tot een Christelijke filosofie*, Amsterdam/Kampen 1992.